

УДК 61(031), 94(477)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-24-9>

Ищенко О.С.

<https://orcid.org/0000-0002-8910-111X>

УКРАЇНЦІ ТА СВІТОВА ЦИВІЛІЗАЦІЯ: ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ВИМІРИ

Статтю присвячено енциклопедичній біографістиці, зокрема питанням репрезентації видатних українців в контексті світової цивілізації. Мета статті – обґрунтувати необхідність створення енциклопедичних видань, що висвітлюють та популяризують визначні для світу здобутки українців – діячів науки, культури, мистецтва тощо. Питання ідентичності, незважаючи на процеси глобалізації, все ще є актуальним, особливо для тих народів, які на довгі часи втрачали свою державність. Українцям попри всі перипетії власної історії вдалося не загубитися, зберегти питомі риси національної вдачі, свої звичаї, традиції, мову, культуру тощо. Навіть у такому питанні як національна еліта не все так погано, як намагалася переконувати офіційна російська та радянська історіографія, трактуючи українців винятково, як селянську націю. Про те, що українська шляхта існувала, свідчать матеріальні, архітектурні, літературні, музейні, культурні здобутки, що є загальнонаціональною спадщиною українців. Українські інтелектуали є серед найбільших розумів світу. Цей постулат не потребує доведення, однак є нагальна необхідність роз'яснення й поширення інформації як у середині країни, так і поза нею про здобутки українців у царині світової цивілізації. Значною мірою це завдання лежить на довідкових, зокрема енциклопедичних виданнях. Заслужують на увагу методологічні проблеми підготовки біографічних енциклопедичних видань, присвячених особам, що здійснили свій внесок у розвиток світової цивілізації. Серед них – питання, пов'язане із зарахуванням тих чи інших відомих осіб до українського національного континууму.

Ключові слова: *світова цивілізація, українці у світі, видатні діячі, енциклопедії, біографії.*

Вступ. У вирі випробувань, що проходить Україна на шляху утвердження своєї незалежності та європейського вектора розвитку, актуалізуються питання обґрунтування її історії як невід'ємної частини європейського й світового цивілізаційного простору. У науковому осмисленні часто роблять висновки, що цивілізаційна місія України (що сама віддавна зазнавала нападів войовничих племен і народів) – порятунок від нищівних руйнувань європейських країн. Щоправда, «навіть зараз у світі подекуди до кінця не усвідомлюють ані багатства й величчя української історії, ані її глибинного цивілізаційного змісту» [1, с. 9]. Дійсно, Україна як державний організм формувалася в зоні фронтиру, на перетині різноспрямованих цивілізаційних впливів, ментальних настанов, потужного імперського тиску держав-метрополій [2, с. 86]. А втім, роль України в розвитку світової цивілізації виявляється і в іншому – у численних наукових відкриттях та культурних досягненнях світового рівня, що здійснили представники українського народу. «3-поміж майже 700 лауреатів Нобелівської премії, найвидатніших представників світової інтелектуальної еліти – вчених, письменників, миротворців, <...> українців понад 10%» [3, с. 9]. Людина, її інтелект, духовний світ є найбільшою цивілізаційною цінністю. Це добре

усвідомили укладачі «Енциклопедії Сучасної України», відвівши персоналіям у деяких томах понад 70% статей [4, с. 55]. Питання поглиблюється відсутністю повноцінного національного біографічного словника, що також актуалізує дослідження енциклопедично-біографічного характеру, спрямовані на утвердження вагомого наукового, культурного внеску українців у розвиток людської цивілізації.

Метою цього дослідження є обґрунтування необхідності створення фундаментальних праць, що висвітлюють та популяризують в енциклопедичному форматі здобутки світового рівня українців на ниві науки й культури, зокрема літератури, кіно, мистецтва, архітектури, а також спорту.

Наукових студій, присвячених особливостям підготовки енциклопедичних видань біографічного спрямування про видатних українських діячів науки і культури та їхнього внеску у світову культуру, нам віднайти не вдалося попри той факт, що, як стверджує В. Попик, сучасна історична, літературна, краєзнавча біографістика здебільшого орієнтована на вивчення визначних постатей [5, с. 12]. До того ж зауважимо, що власне довідники чи енциклопедичні видання такого типу існують, а вступні статті до них (хоча лише деякі з них мають передмови) можна вважати дослідженнями, що тією чи іншою мірою порушують зазначені методологічні питання. Серед таких варто згадати видання, що уклали Т. Копань¹, М. Сухомозський та Н. Аврамчук², А. Клімов³, Ю. Бездробний, В. Козирський, В. Шендеровський⁴, Г. Щокін⁵ та ін., а також автор цієї статті⁶. Всі вони охоплюють широке коло відомих діячів науки й культури, що здійснили той чи інший внесок у розвиток світової цивілізації. Окремим різновидом відповідних джерел є довідники вужчого спрямування, що складаються з імен лише однієї галузі науки чи культури, наприклад, «Визначні імена в історії української медицини»⁷. Серед них бувають й іноземні, у яких описано досягнення багатьох українців, наприклад, «The Evolution of Medicine»⁸.

¹ Українці у світовій цивілізації. Кишенькова енциклопедія. Вип. 1 / Укл. Т. Копань. Київ, 2007.

² Україна у світі: енциклопедичний довідник / Укл. М. Сухомозський, Н. Аврамчук; Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ: МАУП, 2007.

³ Видатні українці: малий довідник / Укл. А. Клімов. Харків, 2010.

⁴ Видатні українські вчені у світовій науці: стислий довідник / Укл. Ю. Бездробний, В. Козирський, В. Шендеровський; НАН України, Нац. центр «Мала акад. наук України». Київ, 2012.

⁵ Видатні постаті України: біографічний довідник / Гол. ред. Г. Щокін; Міжрегіональна академія управління персоналом, Книжкова палата України. Київ, 2004.

⁶ Знакові постаті українського походження у світовій цивілізації: енциклопедичне видання [електронний ресурс] / Відп. ред. М. Железняк. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://ukrainci.top>

⁷ Визначні імена в історії української медицини / Укл. О. Грандо; Центральний музей медицини України. Київ, 1997.

⁸ The Evolution of Medicine / Eds. A. Olearchyk, R. Olearchyk. Bloomington: Author House, 2023.

Кожне з таких видань має свою концепцію і завдання, та навіть сукупно вони не є вичерпними й достатніми, а тому поява нових енциклопедій і довідників, що присвячені українцям світового рівня, є актуальними. Українцям необхідно популяризувати у світі свої досягнення, зміцнювати власну європейську ідентичність, посилюючи усвідомлення належності до світової цивілізації.

У більш ширшому контексті наша розвідка стосується національної енциклопедичної біографістики в цілому, фундаментальні основи якої вчені датують ХІХ ст. (йдеться про першу спробу створення біографічного словника, здійснену В. Антоновичем [6, с. 66]), а її початки можна прослідкувати «ще в добу Руської держави» [7, с. 51], коли життєписи та відомості біографічного характеру про київських князів «стали в літописах основою історичної оповіді та якісною складовою частиною загальної концепції літописання» [8, с. 95]. І в цьому сенсі обшир теоретичних напрацювань і практичних втілень у вигляді видань біографічного характеру значно репрезентативніший. Нині роль національного біографічного словника певною мірою виконує національна енциклопедія – «Енциклопедія Сучасної України»⁹, у якій статті біографічного характеру домінують над іншими. Існує також академічний електронний проєкт «Український національний біографічний архів»¹⁰.

Виклад основного матеріалу. Цивілізацію нині тлумачать як «макрокультурний соціально-історичний організм, що охоплює різні суб'єкти (країни, народи, нації, держави), які мають спільні соціонормативні принципи надетнічного рівня, подібні етико-релігійні системи, фундаментальні основи ментальності, основоположні ідеали й базові цінності, стійкі характеристики господарсько-економічної, політико-правової та соціокультурної організації, що виражаються у відповідному типі життєдіяльності» [9, р. 82]. Дійсно, нині світ цілком глобалізований: межі між державами набувають дедалі більшої умовності й не заважають міжнаціональній, міжкультурній комунікації, взаємодії, професійній співпраці. Прикметною демонстрацією цього є той факт, що багато українців були першовідкривачами в тій чи іншій галузі науки, яка (особливо природничі дисципліни) давно набула інтернаціональних ознак. Творами визначних українських письменників, митців захоплюється весь світ. Людська цивілізація впевнено крокує шляхом кооперації, об'єднання зусиль на розв'язання глобальних проблем нашої планети.

Подібно до того, як життя на Землі визначається біологічним розмаїттям, фундамент сучасної цивілізації складають надбання різних культурно-історичних форм, народів, націй, країн, держав, що об'єднані

⁹ Енциклопедія Сучасної України: у 30 т. / Гол. ред. І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень, 2001. URL: <https://esu.com.ua>

¹⁰ Український національний біографічний архів: електронний науково-інформаційний ресурс / НАН України. Київ: Інститут біографічних досліджень НБУВ імені В. Вернадського, 2012. URL: <http://biography.nbuv.gov.ua>

загальнолюдськими цінностями. Розуміння цінності людської різноманітності – одна з визначальних рис демократичного суспільства на відміну від тоталітарного, де цінується одноманітність (одна мова, одна культура, одна ідеологія й політика). Сучасний світ декларує діалог народів і їхніх культур, кожна з яких – своєрідна мікроцивілізація. На думку деякого з дослідників, українську цивілізацію слід розуміти як «історично сформовану на власному ґрунті спільність людей, об'єктивно існуючу реальність, що представляє собою сукупність нації і суспільства, його політичної організації, духовних та матеріальних цінностей, створених різними поколіннями українського народу впродовж понад тисячолітньої безперервної історії – від найдавніших часів до сучасності. У ній органічно переплелися самобутність українського народу, його мови, ментальності й культурно-духовних цінностей, дивовижна краса природи, створюючи разом унікальне поєднання людини та середовища, рідкісний культурно-геополітичний простір» [10, с. 7].

Власне, поняття мікроцивілізації корелює з розумінням нації, адже, за словами С. Грабовського, «нація – це продукт розвитку цивілізації» [11, с. 204]. Існує твердження, що «сучасному світові притаманна глибинна суперечність глобального й національного» [12, с. 104]. Це яскраво демонструє приклад неоднорідності цивілізаційного самовизначення українців на сучасному етапі: «на Галичині й Волині домінує українська мова та українська чи європейська культурна ідентичності. Центр та північ України, а також Закарпаття та Буковина, хоч і дещо меншою мірою, є регіонами, де переважає українська мова та українсько-європейська культурна ідентичність. Південний схід – регіон, у якому домінує російська мова та слов'янська чи російська культурна ідентичність. Донбас та Крим характеризуються превалюванням російської мови та російсько-слов'янської ідентичності» [13, с. 38]. На цій підставі деякі вчені аж надто категоричні, заявляючи, що Україна не має свого чітко визначеного цивілізаційного коду, бо її культура – «це коктейль із різним цивілізаційним змістом, породжений євразійським, радянським та європейським впливом, тобто маргінальна. Потрібні значні зусилля для формування нової, сучасної якості людського капіталу та соціального капіталу держави. У цьому аспекті необхідні кардинальні зміни у сфері освіти й науки, які є рушійними силами їх розвитку» [14, с. 132–133]. А втім, в умовах сучасного глобалізованого світу нову українську ідентичність шукав також І. Дзюба, він на передній план ставив роль культури як найважливішого чинника її формування [15].

З постанням незалежних національних держав на колишньому радянському просторі виникла проблема відтворення їхньої історичної пам'яті, покликаної засвідчити перед світом тяглість їх минулого з сучасним, забезпечуючи право на ідентичність і суверенність. Українській політичній нації, що нині проходить завершальну фазу очищення від тоталітарного минулого, важливо не лише позбавитися артефактів комуністичної епохи, а й утвердитися у своїй

європейськості, спираючись, зокрема, на значні досягнення українства, що протягом усієї історії робило свій внесок у світову цивілізацію. Так виникає завдання пошуку й утвердження власної національної ідентичності, виокремлення себе з радянського контексту на різних рівнях, зокрема й персоналістичному, що передбачає висвітлення визначних постатей в енциклопедіях, довідниках, словниках.

Демонстрація цивілізаційних досягнень українців, з одного боку, сприяє єднанню українського народу, «утвердженню його як рівноправного суб'єкта системи міжнародних відносин, збереженню державного ладу та територіальної цілісності України, творенню позитивного суспільно-політичного та морально-культурного поля буття української політичної нації» [16, с. 39], а з іншого – подальшому глибшому осмисленню, а, імовірно, й переосмисленню українцями та світом відомих постатей українського походження.

Окремою проблемою стало відстоювання належності до українців тих особистостей, яких чужі народи зарахували до кола своїх національних видатних персон, ігноруючи чи заперечуючи їхнє українське коріння. За деякими підрахунками, «понад кілька сотень українців наприкінці ХІХ та в першій половині ХХ ст. працювали за кордоном і користувалися неабияким авторитетом у науковому світі. Серед них було чимало таких, чіїми відкриттями гордиться весь світ» [17, с. 6]. Гострим це питання лишається в контексті впливу російської культури на українську, коли багатьох українців називають росіянами не лише в РФ. Це трапляється не тільки на побутовому, непрофесійному рівні, а й у фахових наукових студіях, що спеціалізуються в галузі соціогуманітаристики. Як приклад – одне із видань Сербії, присвячене внеску російської еміграції ХХ ст. у сербську культуру; серед персоналій – багато вихідців з міст і сіл України, однак про їхнє українське походження нічого не сказано (сербські дослідники зарахували до росіян) [18]. Подібні трактування є і в енциклопедичних та довідкових виданнях.

Водночас існує протилежна проблема: окремих вихідців із України не вважають українцями. Це пов'язано з тим, що, як зазначають науковці, «у ХХІ ст. смисловий акцент у біографіях падає здебільшого на гуманітарні аспекти. Це свідчить про антропологічний цивілізаційний поворот, де персоніфікованість буття, рівноправність культури й креативної особистості відіграють провідну роль. Життєпис часто експлікується крізь призму матеріальних і духовних надбань суспільства, а не лише окремого суб'єкта» [19, с. 135]. Інакше кажучи, індивідуальні досягнення людини оцінюються в контексті загальнонародних цінностей.

Так, доволі давньою й наразі актуальною є дискусія про належність багатьох знакових постатей світової слави до українства. Вона загострилася у зв'язку з агресією Росії проти України в 2014 році, а особливо в 2022 році в період повномасштабної війни, коли посилюються процеси тотального відсторонення українського суспільства від російського на різних рівнях, зокрема

соціокультурному. У багатьох містах і селах почали активно перейменовувати вулиці, заклади культури тощо, вилучаючи з їхніх назв російські імена. Однак окремою когортою таких визначних імен стали діячі українського походження, які, на думку певної частини українського суспільства, з точки зору національних інтересів українського народу мають заплямовану репутацію, оскільки своє світове визнання вони отримали, працюючи в середовищі російського наукового чи культурного простору (М. Булгаков, М. Гоголь, С. Корольов, І. Сікорський та ін.).

То ж Микола Гоголь – український письменник чи російський? Сергій Корольов, Ігор Сікорський – українські конструктори чи ні? У наукових студіях можна натрапити на низку критеріїв, що дають змогу отримати обґрунтування різних відповідей на поставлені запитання. Один із них базований на географічному принципі й корелює із місцем народження особи. Згідно з ним вже згадані М. Булгаков, М. Гоголь, С. Корольов і І. Сікорський є українцями, оскільки народилися в українських містах – Києві, Сорочинцях (Полтавщина), Житомирі. Водночас у РФ їх уважають своїми, оскільки в часи їхнього народження і/чи діяльності на географічній карті світу не існувало України як самостійної держави.

В основі другого критерію – чинник національного самовизначення, коли особа усвідомлено ідентифікує себе представником того чи іншого народу незалежно від місця народження і проживання (тут може діяти не лише генетичний, етнічний, а й суто політичний чинник). Наприклад, всесвітньо відомий художник Ілля Рєпін наголошував на українській самоідентифікації; до того ж він родом із Чугуєва (Харківщина) й має давнє козацьке коріння. Згідно з цим критерієм він – український діяч культури. Втім, І. Рєпін слави митця набув як представник російського реалізму – напряму образотворчого мистецтва другої половини XIX ст. Інший критерій, що логічно впливає з попередньої сентенції, – фактор професійного середовища. І. Рєпін, С. Корольов, І. Сікорський сформувалися як фахівці й набули світової слави в російському професійному просторі. Цим обґрунтовують той факт, що М. Рєпіна називають російським художником, С. Корольова, І. Сікорського – російськими конструкторами. Тут варто ще раз звернути увагу на ці формулювання, наголошуючи на відсутності вказівки про етнічне походження діячів. Інше питання, чому так сталося, що українці виїздили до Москви чи Санкт-Петербурга, і чи змогли б вони в тих непростих політичних умовах реалізуватися, якби лишилися жити й творити вдома.

Окремим різновидом цього ж критерію, передусім для представників гуманітарної сфери, є умова професійної причетності до національної культури та мови. Саме через російську мову своїх творів М. Гоголю дорікають в українському суспільстві, натомість росіяни через неї присвоюють його собі. Однак на прикладі того ж Гоголя бачимо його причетність до української культури, оскільки, попри російську мову, він описував життя українців,

виражаючи ідеї українофільства й роблячи внесок в українську культуру. На цьому акцентують деякі дослідники, апелюючи до ідентичності і ментальності як більш важливих ознак, ніж мова. Зокрема, Н. Хамітов, С. Пирожков виокремлюють на просторах Русі два типи ідентичності – киево-руську і московсько-російську, до першої з яких, що своїм персоналізмом і світоглядом близький загальноєвропейській – тій ідентичності, на якій побудовано Європейський Союз, зараховують, крім інших, М. Гоголя і М. Бердяєва [20, с. 40].

Загалом можна згадати чимало прикладів, коли особа, досягаючи високих професійних успіхів поза українським середовищем, виявляла у своїй діяльності чи на рівні громадсько-політичної позиції причетність до українства. За словами дослідників, надто багато таких прикладів притаманно для тих часів, «коли суспільство перебуває у нестійкому стані й гостро потребує розв'язання нагальних проблем. Завдяки таланту, громадському становищу, особливостям часу, а почасти й випадковості людина може своїм існуванням, своїми діями, ідеями вплинути на розвиток суспільства, залишити слід в історії, культурі або науці. Цей вплив не зникає зі смертю людини, а навпаки – зберігається, міцнішає і високо оцінюється нащадками» [21, с. 3]. Цілком мав рацію М. Дзюба, стверджуючи, що загальнолюдські, гуманістичні цінності – свобода, рівність, братерство – не можна утверджувати там, де існує нерівність націй. Саме в цьому криється причина того, що багатьох відомих українців нині вважають суперечливими постатями з точки зору їхніх заслуг перед Україною, не перед людською цивілізацією, а перед її частковим виявом – українською парадигмою, у якій вони виявляють опозитивний характер (не були патріотами або мали антиукраїнські погляди), адже нерівність націй чітко простежуємо на рівні України, зокрема у тривалому ставленні до неї з боку Росії як метрополії до своєї колонії. Особливо помітно це в радянські часи, коли «під гаслами про єдність і братерство цілеспрямовано перемішували й знеособлювали український народ» [22, с. 21].

Достатньою умовою потрапляння постаті до великих національних енциклопедій є її професійні, творчі досягнення, особливо міжнародного рівня, що стали внеском у розвиток світової цивілізації на тлі хоча б якогось (скажімо, географічного) зв'язку із країною. Так, за цим принципом укладають «Енциклопедію Сучасної України» – багатотомне науково-енциклопедичне видання, у якому знаходимо довідки про американців (Мел Гібсон, Теодор Драйзер, Артур Міллер), французів (Гійом Аполлінер, Анрі Барюз, Жерар Депардьє), шведів (Арне Туре, Беннедик Карл, Петер Енглунд) тощо.

Важливо також розуміти, що загальні енциклопедії не є джерелами, що репрезентують винятково позитивних героїв з точки зору національних досягнень, вони, натомість, є зведенням найважливіших знань для відображення об'єктивної реальності про країну, її народ, а тому на сторінках українських загальних енциклопедій необхідно вмішувати й ті персоналії, які

здобули народну чи всесвітню славу діяча науки, культури, мистецтва, політики тощо, але при цьому мали, скажімо, антиукраїнські погляди (і їх важливо підкреслювати). До слова, такий принцип, очевидно, має бути притаманний не лише енциклопедистиці, а й іншим галузям історичної науки, як-от музеєзнавство.

Згадаймо про гостру дискусію щодо необхідності закриття в Києві Музею Булгакова (у 2022 році таку заяву зробив секретаріат Національної спілки письменників України, обґрунтовуючи, що М. Булгаков – російський письменник, який народився в Україні, але возвеличував російську культуру, а українську зневажав; у заяві запропоновано на його місці заснувати музей українського композитора Олександра Кошиця). З огляду на неї заслуговує на увагу думка, що все ж не варто відмовлятися від таких меморіальних закладів, а навпаки, на прикладі неоднозначних постатей та музеїв, присвячених їхньому життю і творчості, правдиво висвітлювати багатогранність української історії початку минулого століття зі всіма настроями і симптомами тогочасного суспільства, а не оспівувати ту чи іншу особистість, як це було заведено в музейній справі радянської доби. Однак навряд чи чинник визначних досягнень особи на своїй професійній ниві без виразної проукраїнської позиції та заслуг перед народом буде достатнім для того, щоб її ім'ям називати в Україні вулиці, театри, бібліотеки, заклади вищої освіти тощо, встановлювати пам'ятники.

Отже, великі енциклопедії, національні біографічні словники не мають обмежуватися лише тими видатними особами, патріотизм і заслуги перед батьківщиною яких не викликають сумнівів. Вони – відображення того, якою була і є країна в дійсності, з її героями й антигероями. А це значить, що дискусія про етнічну чи культурну причетність до України тих чи інших видатних діячів для енциклопедистики, здавалося б, не така й гостра. А втім, питання належності видатної особи до українського чи іншого географічного або культурного простору лишаються для енциклопедичної та словниково-біографічної справи актуальними передусім у контексті дефініцій – енциклопедичні довідки зазвичай містять дефінітивну частину, в якій подають визначення описуваного поняття, явища, об'єкта, персоналії.

Водночас малі енциклопедичні видання, які не мають за мету охопити всіх відомих осіб, натрапляють на цю проблему на етапі формування його концепції, у якій обґрунтовують відбір і відсіювання персоналій. Якщо йдеться про біографічні енциклопедичні словники чи довідники, тобто такі, реєстр гасел яких повністю формують персоналії, основний критерій відбору діячів доречно відображати в їхніх назвах. Приміром, формулювання «видатні постаті українського походження» засвідчують применшення ролі географічного критерію. Не важливо, у якому куточку світу народилася чи живе людина, значення має те, чи є у неї зв'язок з українством. Під час опису «спірних» персоналій дефінітивна модель може бути такою: «американський біолог українського походження» або «український хірург польського походження».

Як же розуміти зміст поняття «українство»? Не заглиблюючись в історіографічні, антропологічні та інші тонкощі наявних дефініцій, зауважимо таке. Висвітлюючи в енциклопедичному форматі внесок українського народу у світову цивілізацію, на нашу думку, виваженим підходом є погляд на українців не як етнічну, а як політичну націю, усвідомлюючи, що період її формування, зважаючи на несприятливі геополітичні умови, коли кордони українських земель зміщувалися, а то й зникали з карт взагалі, розтягнувся на багато століть. «Нині на території України сформувалося розмаїте суспільство з істотними культурними, мовними, етнічними відмінностями. Вивчення етнічних особливостей взагалі – справа непроста: за зазначених умов звернення до соціокультурних засад осмислення етнічних процесів вимагає вивчення найрізноманітніших вимірів суспільного життя, коли дослідник змушений відкинути вимоги “чистоти жанру”, натомість створюючи своєрідний “мікс” у концептуально-теоретичній царині на основі методології філософії історії й історії соціальних учень, політичної філософії та постколоніальних студій, філософської антропології та теоретичної етнології» [23, с. 164]. Тому цілком справедливою є позиція М. Скрипника, головного редактора харківського проекту «Велика Радянська Українська Енциклопедія»: «тільки шовіністи й наші вороги говорять про українців з крові, а ми говоримо про таких громадян України, що можуть взяти участь в створенні української культури, незалежно від того, якої б у них крові не було. Нам потрібна від них не їхня кров, а їхня культурна праця» (цитата за: [24, с. 5]).

Заслуговує на увагу й така думка: «Упродовж минулих століть бездержавне існування України, переслідування українського національного руху, гоніння на об'єктивні дослідження та публікації, присвячені вітчизняній історії та культурі, постатям їх представників, неодноразово змушували патріотично налаштоване інтелектуальне співтовариство шукати більш сприятливих умов для наукової та видавничої діяльності поза межами Батьківщини» [25, с. 167]. Саме тому, розглядаючи українців як представників української політичної нації, ми охоплюємо як тих діячів, що мешкали на території України, так і тих, хто емігрував за кордон або й взагалі в Україні ніколи не жив. Влучно про цих осіб сказано в передмові до 1-го тому ЕСУ: «Ми вважали за необхідне подати інформацію про тих українців або осіб, які народилися чи навчалися в Україні, але волею долі опинилися серед інших народів і зробили великий внесок у їхню культуру; так само і про діячів інших культур, які реалізували свій талант на терені України. Це не означає, що ми вносимо корективи в їхню національну самоідентифікацію (якщо вона виявлена), а лиш те, що хочемо показати глобальний контекст “української долі”, а також висловити вдячність українцям, які прислужилися іншим народам, та пошанувати представників інших народів, як прислужилися Україні» [26, с. 5]. З цієї точки зору вдалим є формулювання «видатні постаті українського походження», що корелює передусім з генетичним походженням особи, але не обмежується ним (як у

випадку, коли вжито «видатні українці») й ближче до поняття політичної нації, в основі якої – поліетнічне і полікультурне суспільство, об'єднане єдиними національними цінностями, адже, як вказують науковці, «політична нація здатна консолідувати людей» [27, с. 282]. Саме консолідація громадянського суспільства – саме те, що необхідно для України в часи утвердження її незалежності. Цьому сприяє створення енциклопедичних видань, що популяризують видатних осіб, їхні досягнення, формують почуття патріотизму, гордості за свій народ, посилюють єдність української політичної нації.

За словами декого з дослідників, успішне формування української політичної нації «можливе лише за умови відродження та всебічного розвитку української етнічної нації. Вона має стати соціальною, культурною та політичною основою консолідованого на демократичних засадах соціуму» [28, с. 36]. З цього погляду термін «видатні постаті українського походження» так само вдалий, оскільки «походження» асоційоване найперше з «етносом». Відродження української етнічної нації, як посилення політичної, потребує дослідження й повернення в українській культурній і науковій дискусії передусім маловідомих імен з великими досягненнями. Це дозволяє демонструвати багатогранність українського народу в світовому контексті. Власне, це твердження формує методологічну основу підготовки енциклопедичних видань про внесок українців у світову цивілізацію, яка полягає ось у чому. В Україні, коли говорять про визначних діячів, мають на увазі великих українців (Т. Шевченко, І. Франко, М. Грушевський та інші). Їхній внесок безцінний для розвитку української держави, її культури чи інших сфер. Про них вже й багато сказано в науковій, науково-популярній чи публіцистичній літературі, хоч це й не применшує актуальності подальших біографічних розвідок. Однак в контексті світової цивілізації їхні заслуги виглядають інакше. І в цьому сенсі значно більше уваги потребують постаті, результати діяльності яких не мають кордонів чи обмежень епох. І як не дивно, багато таких імен, що мають українське походження, лишаються невідомими в українському соціумі.

Важливо, щоб не лише українці популяризували своїх національних героїв, які зробили вплинули на розвиток світової цивілізації, а й щоб іноземці робили внесок в окреслення місця й ролі України й українців у світовій цивілізації. З цього погляду заслуговують на увагу наукові й науково-популярні проекти Тімоті Снайдера (статті, книги, відеолекції), а в контексті теми цієї розвідки – книга Джона Лоуренса про відомого українця Петра Яцика¹¹.

Погоджуємося з думкою Н. Старченко, що «народ із територією та державою потребує іншого історичного нарративу – такого, де знайшлося б місце для всіх тих, хто опинився колись по іншій бік від історика-деміурга. Хто мав “неправильне” походження, хто обрав “неправильну” релігію, у чийх жилах

¹¹ Reynolds J.L. *Leaving Home: The Remarkable Life of Peter Jacyk*. Vancouver: Figure Publishing, 2014.

текла “неправильна” кров, хто визначився не так, як бачилося творцеві минулого, хто “помилявся” у виборі сторони, не прозрівши за туманним майбутнім “магістрального шляху українського народу”. Усі вони мали свою правду, що не позбавляє їх “українського громадянства”. Є шанс, що всім цим “іншим” знайдеться місце в новій історії. <...> Це дає надію на оптимістичне українське минуле для оптимістичного українського майбутнього» [29, с. 583].

Висновки 1. В умовах утвердження незалежності України, а тим більше – визвольної боротьби проти російської агресії, що у 2022 році знайшла жакливе втілення у вигляді повномасштабної війни, загострюються питання національного самовизначення, які зазвичай вирішуються через апелювання до історичного минулого, асоціювання себе належним до одного культурно-цивілізаційного простору з тими чи іншими відомими особистостями – лідерами думок, політиками, видатними науковцями, митцями тощо. У такий період державна політика має бути особливо націлена на патріотичне виховання суспільства, де своє важливе місце займають енциклопедичні видання біографічного характеру (про визначних представників народу).

2. Спеціальних енциклопедично-довідкових видань, присвячених видатним українцям світової слави, що, окрім іншого, покликані утверджувати цивілізаційну суб’єктність України, зовсім небагато попри велику кількість імен, що заслуговують опису й представлення широкому загалу. Отже, питання підготовки відповідних видань лишаються актуальними.

3. Важливими є методологічні засади підготовки біографічних енциклопедичних видань, присвячених особам, що здійснили свій внесок у розвиток світової цивілізації. Одне з них пов’язане із зарахуванням тих чи інших відомих осіб до українського національного континууму. Традиційно в українській енциклопедистиці це питання розв’язують шляхом виходу за межі етнічної належності, визначення якої часто не просте. Натомість основний критерій – внесок особи (здійснений свідомо і цілеспрямовано або ж ні) на благо української політичної нації. Така особа може бути іншої національності, проживати за межами України, але результатами своєї діяльності безпосередньо сприяти розвитку українського народу й української держави. З цієї точки зору формулювання «видатні постаті українського походження» можна розглядати як більш коректне, ніж, скажімо, «видатні українці», що містить очевидні етнічні конотації.

Список використаних джерел та літератури

1. Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси. За ред. С. Віднянського. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 814 с.
2. Україна як цивілізаційний суб’єкт історії та сучасності: національна доповідь / Ред. С. Пирожков, В. Смолій, Г. Боряк. та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2020. 356 с.
3. Левченко О. Нобелівська інтелектуальна еліта й Україна. Тернопіль: Лілея, 2003. 280 с.
4. Железняк М. Від ЕУ до ЕСУ (коротка історія феномену «Енциклопедії Сучасної України»). *Матеріали 3-ї Міжнародної наукової конференції «Українська*

- енциклопедистика». Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. С. 52–56. <https://doi.org/10.37068/ue.2013.6>
5. Попик В. Здобутки та перспективні завдання бібліотечної біографіки. *Українська біографістика*. 2015. Вип. 12. С. 9–41. <https://doi.org/10.15407/ub.12.009>
 6. Борчук С. Енциклопедичні проекти УАН – ВУАН. «Біографічний словник діячів України». *Схід*. 2015. Вип. 133. С. 65–69.
 7. Воропаєва Т. Роль особистості в українській історії крізь призму біографістики. *Українська біографістика*. 2016. Вип. 14. С. 50–70. <https://doi.org/10.15407/ub.14.050>
 8. Чижко В. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / НАН України; Інститут біографічних досліджень НБУВ імені В. Вернадського. Київ: БМТ, 1996. 240 с.
 9. Воропаєва Т. Українство в європейському цивілізаційному просторі: теоретико-методологічні засади дослідження. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 11. С. 79–83.
 10. Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. Ментальний вимір української цивілізації / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Київ: Генеза, 2017. 560 с.
 11. Грабовський С. Соціально-історична міфологія, тоталітарна пропаганда та фальшива історична пам'ять. *Національна пам'ять в умовах суспільних перетворень* / Відп. ред. В. Фадєєв. Київ: Інститут філософії імені Г. Сковороди НАН України, 2022. С. 203–294.
 12. Хамітов Н., Пирожков С. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини / Інститут всесвітньої історії НАН України. Київ: Наукова думка, 2020. 256 с.
 13. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / За ред. Е. Лібанової. Київ: НАН України, 2015. 215 с.
 14. Онищенко В. Цивілізаційний дискурс економічного розвитку України. *Scientia Fructuosa*. 2022. Т. 141 (1). С. 132–148. [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022\(141\)10](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(141)10)
 15. Дзюба І. Україна у пошуках нової ідентичності. Київ: Україна, 2006. 848 с.
 16. Веденєєв Д. Національна пам'ять українського народу в контексті інформаційно-психологічних впливів глобалізованого світу. *Національна та історична пам'ять*. Вип. 1: Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу / Гол. ред. В. Солдатенко. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2011. С. 38–52.
 17. Видатні українські вчені у світовій науці: стислий довідник / Укл. Ю. Бездробний, В. Козирський, В. Шендеровський; НАН України, Нац. центр «Мала академія наук України». Київ, 2012.
 18. Руска еміграція у сръпскої культури ХХ века: зборник радова. Т. 1. Београд, 1994.
 19. Микуланинець Л. Біографія митця в сучасному науковому дискурсі. *Мистецтвознавчі записки*. 2021. Вип. 40. С. 134–138. <https://doi.org/10.32461/2226-2180.40.2021.250376>
 20. Пирожков С., Хамітов Н. Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги і розвитку. *Вісник НАН України*. 2022. № 9. С. 38–49. <https://doi.org/10.15407/visn2022.09.038>
 21. Видатні українці: малий довідник / Укл. А. Клімов. Харків, 2010. 222 с.
 22. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ: КМ Academia, 1998. 256 с.
 23. Грабовський С. Від етносу до нації: концептуальні засади осмислення ранньомодерної та модерної української історії. *Етнічність. Культура. Історія. Соціально-філософські нариси* / Відп. ред. В. Фадєєв. Київ: Інститут філософії імені Г. Сковороди НАН України, 2019. С. 164–248.
 24. Білокін С. В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. 286 с.
 25. Попик В. Біографіка у виданнях наукових і культурних осередків західної української діаспори. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2021. Вип. 27. С. 166–180. <https://doi.org/10.15407/rksu.27.166>

26. Передмова. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. Т. 1. С. 5–6.
27. Бабарикіна Н., Сергієнко Т. Актуалізація консолідації процесів розвитку громадянського суспільства та політичної нації. *Proceedings of the XXIV international conference "About the Problems of practice, science and ways to solve them"*. Milan, 2021. С. 282–285.
28. Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації / За ред. О. Рудакевича. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 338 с.
29. Старченко Н. Українські світи Речі Посполитої. Київ: Laurus, 2022. 615 с.

References

1. Vidnianskyi, S. (Ed). (2020). *Ukraina v istorii Yevropy XIX – pochatku XXI st.: istorychni narysy*. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine. [In Ukrainian].
2. PyrozHKov, S., Smolii, V., Boriak, H. (Eds). (2020). *Ukraina yak tsyvilizatsiyni subiekt istorii ta suchasnosti: natsionalna dopovid*. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine, Nika-Tsentr. [In Ukrainian].
3. Levchenko, O. (2003). *Nobelivska intelektualna elita y Ukraina*. Ternopil: Lileia. [In Ukrainian].
4. Zhelezniak, M. (2014). From EU to EMU (short history of the phenomenon of the Encyclopedia of Modern Ukraine). *Proceedings of the 3 International Conference on Ukrainian Encyclopedia Studies* (pp. 52-56). Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic Research. <https://doi.org/10.37068/ue.2013.6> [In Ukrainian].
5. Popyk, V. (2015). Achievements and perspective tasks of library historical and biographical studies. *Biographistica Ukrainica*, 12, pp. 9-41. <https://doi.org/10.15407/ub.12.009> [In Ukrainian].
6. Borchuk, S. (2015). Entsyklopedychni proekty UAN – VUAN. Biohrafichnyi slovnyk diiachiv Ukrainy. *Skhid*, 133, pp. 65-69. [In Ukrainian].
7. Voropaieva, T. (2016). The role of personality in ukrainian history through biographical studies. *Biographistica Ukrainica*, 14, pp. 50-70. <https://doi.org/10.15407/ub.14.050> [In Ukrainian].
8. Chyshko, V. (1996). *Biohrafichna tradytsiia ta naukova biohrafiiia v istorii i suchasnosti Ukrainy*. Kyiv: BMT. [In Ukrainian].
9. Voropaieva, T. (2013). Ukrainstvo v yevropeiskomu tsyvilizatsiinomu prostori: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia. *Ukrainoznavchyi almanakh*, 11, pp. 79-83. [In Ukrainian].
10. Kalakura, Ya., Rafalskyi, O., Yurii, M. (2017). *Mentalnyi vymir ukrainskoi tsyvilizatsii*. Kyiv: Heneza. [In Ukrainian].
11. Hrabovskyi, S. (2022). Sotsialno-istorychna mifolohiia, totalitarna propahanda ta falshyva istorychna pamiat. In V. Fadieiev (Ed.), *Natsionalna pamiat v umovakh suspilnykh peretvoren* (pp. 203-294). Kyiv: NASU H. Skovoroda Institute of Philosophy. [In Ukrainian].
12. Khamitov, N., PyrozHKov, S. (2020). *Tsyvilizatsiina subiektnist Ukrainy: vid potentsii do novoho svitohliadu i buttia liudyny*. Kyiv: Naukova dumka, NASU Institute of World History of Ukraine. [In Ukrainian].
13. Libanova, E. (Ed.). (2015). *Polityka intehratsii ukrainskoho suspilstva v konteksti vyklykiv ta zahroz podii na Donbasi (natsionalna dopovid)*. Kyiv: NASU. [In Ukrainian].
14. Onyshchenko, V. (2022). Civilizational discourse of economic development of Ukraine. *Scientia Fructuosa*, 141(1), pp. 132-148. [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022\(141\)10](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(141)10) [In Ukrainian].
15. Dziuba, I. (2006). *Ukraina u poshukakh novoi identychnosti*. Kyiv: Ukraina. [In Ukrainian].
16. Vedenieiev, D. (2011). Natsionalna pamiat ukrainskoho narodu v konteksti informatsiino-psykholohichnykh vplyviv hlobalizovanoho svitu. In V. Soldatenko (Ed.), *Natsionalna ta istorychna pamiat* (vol. 1: Derzhavotvorchi ta tsyvilizatsiini zdobutky ukrainskoho narodu, pp. 38-52). Kyiv: Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty. [In Ukrainian].

17. Bezdrobnyi, Yu., Kozyrskiy, V., Shenderovskiy, V. (Eds.). (2012). *Vydatni ukraïnski vcheni u svitovii nautsi: styslyi dovidnyk*. Kyiv: NASU, “Mala akademiia nauk Ukrainy”. [In Ukrainian].
18. *Ruska emyhratsyja u srpskoj kultury XX veka: zbornyk radova*. (1994). (vol. 1). Beograd. [In Serbian].
19. Mykulanynets, L. (2021). An artist’s biography in the modern science discourse. *Notes on Art Criticism*, 40, pp. 134-138. <https://doi.org/10.32461/2226-2180.40.2021.250376> [In Ukrainian].
20. Pyrozhhkov, S., Khamitov, N. (2022). War and peace in Ukraine: ways to real victory and development. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 9, pp. 38-49. <https://doi.org/10.15407/vsn2022.09.038> [In Ukrainian].
21. Klimov, A. (Ed.). (2010). *Vydatni ukraïntsi: malyi dovidnyk*. Kharkiv. [In Ukrainian].
22. Dziuba, I. (1998). *Internatsionalizm chy rusyfikatsiia?* Kyiv: KM Academia. [In Ukrainian].
23. Hrabovskiy, S. (2019). Vid etnosu do natsii: konseptualni zasady osmyslennia rannomodernoï ta modernoi ukraïnskoï istorii. In V. Fadiiev (Ed.), *Etnichnist. Kultura. Istoriia. Sotsialno-filosofski narysy* (pp. 164-248). Kyiv: NASU H. Skovoroda Institute of Philosophy. [In Ukrainian].
24. Bilokin, S. (2006). *V oboroni ukraïnskoï spadshchyny: Istoryk mystetstva Fedir Ernst*. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine. [In Ukrainian].
25. Popyk, V. (2021). Biography in publications of scientific and cultural centers of Western Ukrainian diaspora. *Manuscript and book heritage of Ukraine*, 27, pp. 166-180. <https://doi.org/10.15407/rksu.27.166> [In Ukrainian].
26. Foreword. (2001). In I. Dziuba, A. Zhukovskiy, M. Zhelezniak (Eds.), *Encyclopedia of Modern Ukraine* (vol. 1, pp. 5-6). Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic Research. [In Ukrainian].
27. Babarykina, N., Serhiienko, T. (2021). Aktualizatsiia konsolidatsii protsesiv rozvytku hromadianskoho suspilstva ta politychnoi natsii. In *Proceedings of the XXIV international conference “About the Problems of practice, science and ways to solve them”* (pp. 282-285). Milan. [In Ukrainian].
28. Rudakevych, O. (Ed.). (2021). *Sotsiokulturni ta politychni priorytety ukraïnskoï natsii v umovakh hlobalizatsii*. Ternopil. [In Ukrainian].
29. Starchenko, N. *Ukraïnski svity Rechi Pospolytoi*. Kyiv: Laurus, 2022. [In Ukrainian].

Ishchenko O. Ukrainians and World Civilization: Encyclopedic Aspects.

This article delves into encyclopedic biographistics, particularly addressing the representation of prominent Ukrainians in the context of world civilization. The aim of the study is to substantiate the necessity of creating encyclopedic publications (encyclopedias, lexicons, reference books) that highlight and popularize significant achievements of Ukrainians in fields such as science, culture, and the arts worldwide. Despite globalization, questions of identity remain pertinent, especially for nations that have experienced prolonged periods of statelessness. Ukrainians, despite the challenges in their history, have managed to preserve distinctive national traits, customs, traditions, language, culture, and even aspects of their national elite, challenging the portrayal by official Russian and Soviet historiography. The material, architectural, literary, museum, and cultural achievements serve as a national heritage for Ukrainians. Ukrainian intellectuals rank among the world’s brightest minds, requiring clarification and dissemination of information about their contributions within and beyond the country, particularly in the realm of world civilization. The preparation of biographical encyclopedic publications poses methodological challenges, including issues related to attributing certain individuals to the Ukrainian national continuum.

Keywords: world civilizations, Ukrainians worldwide, prominent peoples, encyclopedias, biographies.